

95 TEZA O ODNOSU RE- LIGIJE I NAUKE

»Ogromno osveščivanje posle užas-
noga zemljotresa, pomoću novih pi-
tanja.«

F. Niče

1.

Ako je religija izraz neznanja, kako to da na-
predak u ljudskom saznanju ne potisne religiju
kao neznanje?

2.

Ako su religijski iskazi besmisleni, zar onda
ima smisla raspravljati o besmislenim stvarima?

3.

Ako je religija stvarno iluzija, da li je moguća
stvarnost kojoj iluzije nisu potrebne?

4.

Ako je vera protivna razumu, kako to da ve-
ćina umnih glava iz nauke i filozofije nije
nalazila opreke između razuma i vere.

5.

Tradicionalna religija jeste u krizi, ali ta kriza
nije posledica naučne kritike religije, već na-
čina života savremenog čoveka čiji je život tako
udešen da potiskuje svaki smisao, pa i religijski
smisao.

6.

Iz analize prirodnih i društvenih pojava logički
ne sledi ni ateizam ni teizam. Nauka je u tom

pogledu neutralna. Ali zašto se onda veruje da će s razvojem nauke i širenjem naučnih saznanja slabiti religijski odnos čoveka prema svetu i drugom čoveku? Kako ovo verovanje nema osnova u logici, logično je da se njegova osnova nalazi u psihologiji.

7.

Čovek nije čekao da se pojavi moderna nauka da bi naučnim metodama sticao znanja o svetu i o sebi u njemu, nego je od početka svoje istorije sticao iskustva o svojoj prirodnoj i društvenoj sredini, sređivao ih na način na koji je umeo, i prenosio ih na nove naraštaje, opet na način koji je bio pogodan za održanje i dalje usavršavanje tih znanja. Prema tome, na izazove svoje prirodne i društvene sredine čovek ne odgovara samo teorijama i metodama nauke, nego i na druge načine (mit, magija, religija, umetnost, filozofija itd.), dokazujući da su i ti načini racionalni, jer uspešno rešavaju probleme što iskrsavaju iz njegovih odnosa prema prirodnoj i društvenoj sredini i sebi samom.

8.

Svaki sistem ideja, verovanja i prakse koji je usmeren na umno i čovečno rešavanje nekog praktičnog ili teorijskog problema i koji uspeva da reši problem, ima se smatrati racionalnim u najširem smislu reči. Unutar opšteg pojma racionalnosti dobro je da razlikujemo: formalnu ili logičku racionalnost (logičan odnos zaključaka prema premisi), strategijsku racionalnost (odnos sredstava prema cilju), funkcionalnu racionalnost (sve ideje i verovanja koja zadovoljavaju ljudske potrebe i želje imaju se smatrati racionalnim), empirijsku racionalnost (samo one ideje koje se mogu u iskustvu proveriti mogu se smatrati racionalnim) substancijalnu racionalnost (svaka ideja koja doprinosi humanizaciji čoveka i društva jeste racionalna ideja), kritičku racionalnost (sve podleže kritičkoj raspravi i proveravanju) itd.

9.

Nauka i religija jesu dva različita puta kojima čovek korača prema istini. Dva različita, a nikako dva neprijateljska puta. Imati drugačije mišljenje ne znači imati neprijateljsko mišljenje. Različita mišljenja u okviru istog cilja poželjna su, isključiva mišljenja podrazumevaju sasvim druge ciljeve i zato ne mogu ići zajedno. Nije se videla relativno prosta stvar: čak i suprotni iskazi imaju nešto zajedničko, a to je samo pitanje čiji značaj obe strane priznaju i na

koje daju različite ili čak suprotne odgovore. Ako religijske istine nisu razumne (u smislu merila naučnog razuma), ne znači da su one protiv razuma. Ako se vera ne može uvek razumski obrazlagati i dokazivati, to još uvek nije razlog da se ona odbaci, jer ima u životu toliko vrednih iskustava, koja nisu razumna, ali čine so našega života i sastojak bez koga bi život bio prazna ljuska. Sve što je razumno ne mora po sebi biti vredno, a sve što je vredno ne mora biti razumno.

10.

Naučne, religijske itd. ideje, verovanja i prakse valja smatrati pokušajima da se vlastitim sredstvima i na osoben način sredi, opiše, izrazi, objasni, razume i osmisli neki sloj ljudskog iskustva koji nije moguće srediti, opisati, izraziti, objasniti, razumeti i osmisliti na drugačiji način i drugim sredstvima. Naša iskustva ne mogu se sva i bez ostatka podvesti pod naučne pojmove i teorije. Ima činjenica našega iskustva o kojima nauka ne može ništa smisljeno reći i koje ostaju izvan domašaja naučnih pojmova, teorija i metoda. Različitim slojevima ljudskog iskustva mora se pristupiti na odgovarajuće načine, ako se to iskustvo zaista hoće razumeti i objasniti.

11.

Naučno objašnjenje razlikuje se od religijskog razumevanja po tome što je to objašnjenje činjenica pomoću zakona ili objašnjenje zakona pomoću teorije (u kom slučaju naučni zakoni predstavljaju činjenice). Svako drugo objašnjenje, što je na neki od navedenih načina racionalno, nazivamo ne-naučnim ili van-naučnim. To znači da jedno ne-naučno ili van-naučno objašnjenje može da bude istinitije od naučnog, ali ga ipak ne smatramo naučnim, jer nije provereno naučnim metodama, ili se uopšte ne može proveravati metodama pozitivne nauke — kao što je upravo slučaj sa religijskim iskazima. Na određen sloj činjenica iskustva ne mogu se primeniti metode pozitivne nauke. Sledi: nauka i religija ne odnose se na isti sloj činjenica.

12.

Rasprava o nauci i religiji, kao dva relativno nezavisna sistema ideja, verovanja i prakse, potrebna je baš u naše vreme, kada se od nauke očekuje da reši sve lične i društvene probleme. Ova rasprava će pomoći da se povuku koliko-toliko jasne granice između nauke i religije. Povuci te granice znači postati svestan

pitanja koja nauka treba i može da postavlja, i odgovora koje treba i može da pruži, kao i pitanja i odgovora koji nisu njeni niti mogu biti njeni. Ove teze jesu pokušaj da se stekne uvid u moć i nemoć nauke u kritici religije, i da se dođe do osnove na kojoj se može graditi tolerantniji odnos jedne prema drugoj. Istina nije samo na jednoj strani i, kako dobro reče Vajthed, niti je religija uvek grešila, niti je nauka uvek bila u pravu.

13.

Nauka i religija su relativno različiti, nezavisni i zatvoreni sistemi ideja, verovanja i prakse koji se razlikuju s obzirom na: viziju sveta, pretpostavke od kojih polaze, metode koje koriste, istine do kojih dolaze, merila koja primenjuju, jezik kojim govore, norme kojih se drže, racionalnost koju hrane, funkcije koje vrše, vrednosti za koje se zalažu i kulturu koju stvaraju.

14.

Iza vidljivih pojava naučnik otkriva nevidljive odnose, zakone, strukture. Struktura sveta u naučnoj slici sveta toliko se razlikuje od strukture onoga što nam čula dostavljaju o svetu da je naivno misliti da se naša spoznaja može zasnivati samo na čulnim podacima. Tamo gde zdrav razum vidi samo stvari, naučnik je sklon da uoči njihov zakon, strukturu, poredak, masu, brzinu, energiju, atom, kvanta, val, kretanje, element, uzrok, uslov, razlog, funkciju, sistem itd. Ako pogledamo kap vode pod snažnim mikroskopom, pa ono što vidimo uporedimo sa onim što obično vidimo kad pred sobom imamo kap vode, onda se moramo zapitati: da li je stvarnost ovo što vidim pod mikroskopom ili ono što vidim golim okom? Da li mi mikroskop pomaže da steknem nova saznanja o čulnom svetu ili mi ruši verovanje u postojanje čulnog sveta? Da li mi mikroskop pokazuje jedan, a golo oko drugi svet, tako da se krećem u dva sveta? I koji je od ova dva sveta, ako su samo dva, stvarniji?

15.

Šta je u stvari realno? Da li je realnost ograničena na fizičke pojave i odnose među njima? Ako tako mislimo, onda smo strahovito osiromašili stvarnost. Ako tako ne mislimo, onda se pojam stvarnosti mora proširiti u tom smislu da »nije pitanje u tome da li je ono što se pojavljuje stvarno, već kome sloju stvarnosti pripada, jer da ne pripada nigde, ne bi se mo-

glo pojaviti«. Ovo isto, samo još snažnije, izgovorio je junak Dostojevskog: »Ja se slažem da se prividenja javljaju samo bolesnicima; ali to jedino dokazuje da se prividenja mogu javljati samo bolesnima ali ne dokazuje i da prividenja samih po sebi nema.«

16.

Sloj realnosti koji je dostupan ispitivanju pozitivne nauke jeste sloj empirijskih činjenica i odnosa. Granice toga sloja realnosti jesu u isto vreme i granice naučnog mišljenja, ali ne i granice ljudskog duha. Misao okrenuta prema vani, prema spoznaji spoljašnjih činjenica, i obuzeta tim činjenicama, nužno ispušta iz svoga vidokruga upoznavanje unutrašnjih činjenica ljudskog iskustva. Zar je stvarnost u nama manje stvarna od realnosti izvan nas? Zar se istinitim može smatrati samo onaj iskaz koji se slaže sa spoljašnjim činjenicama, a iskaz koji se slaže sa unutrašnjim činjenicama ne može?

17.

Jasno je da je pojam realnosti pozitivne nauke siromašan i da ispušta iz vida druge slojeve stvarnosti koje ne može da ispituje objektivnom metodom podešenom za ispitivanje objekata. Sledi da treba stvoriti novi pojam stvarnosti koji bi u sebe uključio i one subjektivne činjenice koje nisu manje stvarne od tzv. objektivnih činjenica. Svet našeg osetilnog iskustva nije puna stvarnost. Ako stvarnim smatramo sve ono što deluje, tj. što je kadro da izazove bilo kakve posledice, onda boga moramo uključiti u stvarnost, smatrati ga psihološkom činjenicom ili čistom misli, koja je, kao takva, izazvala toliko socio-psiholoških posledica da je teško zamisliti neko vidljivo biće koje bi bilo tako moćno da izazove slične posledice. Mi ne vidimo misao, ali vidimo njeno stvarno dejstvo. Misli se ne mogu videti, kao što se ne može videti ni struja koja prolazi kroz žice da-
lekovoda, pa ipak i misli i struja postoje; da postoje uverićemo se po posledicama koje izazivaju — dodirnite žicu i struja će vas dobro uzdrmati ili ubiti; prihvatite ideju i ona će vas uzdrmati iz temelja i možda promeniti vaš način života. O neopaženoj činjenici zaključujemo preko činjenica koje možemo da opažamo.

18.

Nevidljivo (naučni zakon) objašnjava vidljivo (pojavu). Ovo što nijedan naučnik ne poriče i ne može da porekne veoma je slično onome što se kaže u Korinćanima poslanici drugoj, gl. 4, stav 18: »Nama koji ne gledamo na ovo što

se vidi, nego na ono što se ne vidi, jer je ovo što se vidi, za vrijeme, a ono što se ne vidi, vječno.« Sve dok postoji svest o razlici između pojava i suštine, postojaće i mogućnost da se pored zdravo-razumskog viđenja stvari izgrađuje i naučna vizija (i ne samo naučna) stvari. Ideja o suštini koja se nalazi iza pojave ne može se logički braniti ako se ukine razlika između pojave i suštine. Ova razlika ne može se ukinuti jer, kako oštroumno kaže Marks, svaka bi nauka bila izlišna kad bi se pojavni oblik i suština stvari neposredno podudarali.

19.

Naučni zakon i nije ništa drugo do simbolička slika realnosti: struktura realnosti preseljava se u simboličku strukturu, tj. zakon, koji više ne liči na vanjsku realnost. Upravo zbog toga što zakon ne opisuje *pojavno* nego ono što je iza pojave, tj. ono što je *suštinsko*. Opažanje pojave zahteva jedno stanovište, razumevanje suštine zahteva drugo. Ono što se pojavljuje nije istinito, ono što je istinito to se ne pojavljuje. Pojavno ne može biti istinito.

20.

Kao što apstraktni umetnik odbacuje sa realnog predmeta sve što smatra nevažnim da bi ostavio i istakao ono što drži bitnim s obzirom na svoju viziju, tako i naučnik, zanemarujući sve nebitne osobine i odnose između pojava, teži da otkrije jedinstvenu strukturu ili zakon koji leži u osnovi tako različitog pojavnog sveta. Vizija sveta koju pruža nauka omogućava nam da upoznajemo svet na jedan način, ali nas u isto vreme sprečava da doživimo svet u čitavom registru njegovih osobina i mogućnosti. Način na koji nauka vidi svet u isto vreme je i način na koji ga ne vidi u svom bogatstvu njegovih dimenzija. Naučna vizija sveta je ograničena vizija i zbog toga pored nauke ravnopravno nude svoju viziju i drugi sistemi ideja, verovanja i prakse. Već to da i oni postoje, govori o tome da nauka ne može da opiše, objasni, razume ili osmisli sve slojeve našega sveta i našega iskustva stečenog u odnosima prema tome svetu.

21.

Često se s pravom ističe da se svet i ne može posmatrati drugačije nego sa nekog stanovišta, jer čovek još nije pronašao takvo ogledalo u kome bi se odrazio čitav svet, bez ostatka. Ideologija ističe kako se svet može tumačiti i me-

njati u skladu sa interesom neke grupe ili klase; politika pokazuje šta je u svetu kadra da učini volja za moć i odlučnost da se donesu i sprovedu važne odluke; pravo propisuje kako bi svet bio uređen da se poštuju njegove norme; etika upozorava kakav bi svet trebalo da bude kad bi se pridržavao vrlina; religija otkriva svet prema svetoj zamisli njegova tvorca; filozofija zamišlja svet kakav bi izgledao da je njegov tvorac bio filozof; umetnost nas teši da svet nije tako crn, jer ona stvara lepši i slobodniji; tehnika nam pruža mogućnosti da svet iznova stvaramo i razaramo ako njime nismo zadovoljni.

22.

U tradiciji liberalnog mišljenja ukorenio se stav da čovek koji zna mora biti i slobodan i da nije moguće da neko ko zna bude zarobljenik svoga vlastitog znanja (svoje teorije). Ovo mišljenje i ne sluti da je pozitivni naučnik čovek bez pravog korena: 1) iz analize iskustvenih činjenica on ne može da izvede upute za svoj život, 2) on ne može zasnovati neku apsolutnu vrednost na nekoj relativnoj spoznaji. S. Frojd dobro veli za nauku: »Sve što nas uči, važi samo privremeno; ono što se danas ceni kao najviša mudrost, sutra se odbacuje i zamenjuje nečim što je opet samo pokušaj. Poslednja zablude se onda naziva istinom. I od nas se traži da ovakvoj istini žrtvujemo ono najbolje što imamo.« Ako se naučnom metodom ne može odgovoriti na pitanje o smislu i vrednosti života i smrti, onda se odgovor na ovo pitanje mora tražiti izvan nauke, u nekom drugom sistemu ideja, verovanja i prakse. Jer poznavanje naučnog zakona o slobodnom padu ne sprečava nas da moralno padamo ili da se moralno uzdižemo. Naučni zakoni su ravnodušni prema našoj potrebi za smislom života i smrti.

23.

Metode pozitivne nauke moguće je primeniti samo na stvarnost koja se ponaša kao stvar ili ima značajne osobine stvari. Tek u jednom postvarenom svetu, tj. u svetu u kome je i sam čovek postao stvar — moguća je nauka o čoveku. U prirodi je pozitivne metode da zanemari čoveka kao ličnost, kao subjekta. U svetlu pozitivne metode, njegova ličnost uvek je pozajmljena. Nauka o čoveku ne izučava čoveka — ona ga poriče. U nauci se čovek pokazuje manji od sebe. Bilo bi strašno ako bi ljudski svet izgledao onako kako ga vidi pozitivna nauka. U naučnoj slici sveta nema mesta za čoveka kao ličnost.

24.

Izvori religioznog odnosa nisu samo u neznanju, pa ga samo znanje ne može ugroziti. Zato i oni koji mnogo znaju mogu da budu uvereni vernici.

25.

Tajna jednog sistema ideja, verovanja i prakse otkriva se onoga časa kada se otkrije njegova pretpostavka ili načelo. Činjenica da postoje različiti sistemi ideja, verovanja i prakse govori o tome da se oni zasnivaju na različitim pretpostavkama ili načelima, ili, drugim rečima, da ne postoji jedinstvena pretpostavka ili načelo na kojem bi se gradili svi simbolički sistemi. Ljudsko znanje o svetu kao da je osuđeno da bude delimično, da ne sadrži jedinstven sintetički princip, da se zatvara u raznovrsne sisteme ideja, verovanja i prakse, u čijim temeljima leže ograničena načela ili pretpostavke. Mogućnosti i granice svakog simboličkog sistema date su sa njegovom pretpostavkom ili načelom.

26.

Prihvatanje nekog načela znači u isto vreme i prihvatanje svih teorijskih i praktičnih posledica koje iz njega slede. Drugim rečima, čim čovek izabere načelo (pretpostavku), prisiljen je da povuče sve poteze, u svim mogućim pravcima, tj. da dosledno misli unutar granica toga načela, izvodeći sve teorijske i praktične konsekvencije koje iz njega izvire. Jer samo načelo određuje konkretan način posmatranja sveta, osnovne pojmove, uže teorije, zakone, hipoteze, metode ispitivanja, proveravanja i dokazivanja, kriterije istine itd. Čovek je slobodan u izboru načela, ali kad ga je izabrao, on mora da dosledno misli i razvija mogućnosti izabranog načela.

27.

Načelo logički određuje sve zaključke koji slede iz njega čak i onda kada ih čovek nije povukao, bilo zbog toga što ih nije bio svestan, bilo zbog toga što mu nisu bili potrebni. Iz načela logički nužno slede moguća pitanja i mogući odgovori, tj. vrsta i broj pitanja koja se mogu postaviti u okviru izabranog načela ograničeni su. To samo znači da načelo, premda služi kao vodič u razmišljanju, u isto vreme može da sprečava razmišljanje ili da ga odvraća od pitanja koja su vidljiva i razumljiva sa stanovišta nekog drugog načela. Ograničeno načelo ne pruža neograničene mogućnosti saznavanja.

28.

Baš kao što postoje različite vrste živih bića od kojih svako reprodukuje svoju vrstu a ne neku drugu, tako postoje i različite vrste duhovnih bića — simboličkih sistema koji se grade na različitim vrstama pretpostavki koje neka grupa usvaja bilo na bazi logike bilo na bazi psihologije — unutar kojih je moguće postaviti određenu vrstu i broj pitanja i dobiti određen broj i vrstu odgovora.

29.

Svaka zamena načela nekim drugim načelom znači u isto vreme i spremnost da se razvijaju posledice koje logički nužno slede iz novog načela. Zamena jednog načela novim načelom baca sasvim drugo svetlo na svet, otvara i oslobađa pitanja o svetu kakva se nisu mogla zamisliti sa stanovišta starog načela.

30.

Mi najčešće nismo svesni, često podrazumevamo, a ponekad smo skloni i da prećutimo osnovnu pretpostavku ili načelo našega mišljenja, verovanja i ponašanja, ali bismo uštedeli i sebi i drugima mnogo snage, vremena i živaca ako bi na samom početku, na jasan i razgovetan način, istakli temeljnu misao na kojoj zasnivamo sve ostale misli. Sigurno je, na primer, da bi između nauke i religije bilo manje intelektualnih sporova i društvenih sukoba, da su jedna i druga, pre svega, iznele svoje pretpostavke ili načela, a zatim, u ravnopravnom dijalogu, uočile i ocenile mogućnosti i granice svojih načela i vrstu pitanja i odgovora koje ona omogućavaju. Onda bi obe strane uvidele da sporovi i sukobi nastaju kada se jedna ili druga usudi da izađe izvan okvira zacrtanih njihovim načelima unutar kojih isključivo vrede njihovi simboli. Tako bi umesto neprijateljskog obračuna nauke sa religijom imali razgovor o pitanju merila ili kriterija razgraničenja između naučnih i religioznih iskaza.

31.

Sve što se u nauci gradilo i sagradilo na ovim pretpostavkama podleže zubu vremena, odbacuje se, zaboravlja i umire, ali same pretpostavke ostaju kao skele svake buduće građevine, često zastarele ali nikad do temelja porušene, osporavane ali nikad zaboravljene, dovodene u sumnju ali nikad odbačene, ponovo tumačene ali nikad iscrpene u mogućnostima tumačenja.

32.

Sve što nije ulazilo u pojmove, teorije i metode pozitivne nauke smatralo se jednim *ništa*. Danas stvari stoje sasvim drugačije. P. T. de Šarden sjajno primećuje: »Posle gotovo dva veka strasnih borbi, ni nauka ni vera nisu uspele da jedna drugoj umanje vrednost; naprotiv, postaje jasno da jedna bez druge ne bi mogle da se normalno razvijaju, i to zbog prostog razloga što ih obe nadahnjuje isti život. Niti u svom zamahu niti u svojim konstrukcijama, nauka ne može da ide do granica same sebe a da se ne oboji tajanstvom i ispuni verom.«

33.

Teolog ne mora da brine o tome da će pozitivna nauka opovrgnuti njegove iskaze sve dok se bude pridržavao pravila da u svoj sistem misli ne uključuje iskaze o iskustvenim činjenicama. Čim u svoj tok misli uključi ove činjenice, može da očekuje da će ti iskazi biti provereni od strane nauke i da nauka može da sudi o njihovom kognitivnom statusu — istinitosti ili neistinitosti. Sve dotle njegovi iskazi se kreću u jednom okviru misli koji je relativno ravnodušan prema naučnom okviru mišljenja. Nauke i religija ne odgovaraju na ista pitanja, premda su ljudi skloni da misle da i jedna i druga daju odgovore na ista pitanja. Oni su takođe skloni da jedna pitanja stavljaju iznad drugih i da jedne odgovore smatraju bitnijim od drugih, što je, u skladu sa našom pretpostavkom o postojanju relativno nezavisnih i ravnopravnih simboličkih sistema ideja, verovanja i prakse, pogrešno.

34.

Religijske definicije stvarnosti žive pored naučnih definicija realnosti zato što se te dve vrste definicija ne odnose na istu stvarnost. Naučne definicije realnosti odnose se na empirijski sloj činjenica, i granice toga sloja realnosti jesu u isto vreme i granice naučnog mišljenja; religiozne definicije stvarnosti odnose se na nadempirijski sloj činjenica i zato se ne mogu opovrgavati na empirijski način. Da je bog samo iluzija — tako izgleda sa stanovišta naučne definicije realnosti; da je ta realnost iluzija (ili samo pojava iza koje se krije suština) — tako izgleda sa stanovišta religijske definicije stvarnosti!

35.

Brkanju ove dve vrste pitanja i dvaju vrsta odgovora doprinosi činjenica što i u nauci i u

religiji koristimo iste simbole za činjenice koje nisu iste. Religijski simboli znače nešto više i nešto drugo nego što u njima vidimo, svesni našega naučnog značenja simbola i okolnosti u kojima živimo i na koje prevodimo te simbole. Bezbroj generacija unelo je u religijske simbole svoje iskustvo i razumevalo ih u zavisnosti od prilika i neprilika u kojima su živele. Može li se onda religijski simbol tumačiti s obzirom na značenje koje pozitivna nauka u njega unosi, opterećena svim pojmovima, metodama i saznanjima tolikih pokolenja naučnika?

36.

Pozitivni naučnik često nije svestan da se njegova fizika zasniva na metafizici, kao što ni zdrav razum nije svestan pretpostavki na kojima se zasniva njegovo iskustvo. Naučnik se često čudi kad čuje da njegova nauka počiva na ne-naučnim pretpostavkama, a kad još čuje da su te pretpostavke (ili načela) nedokazane i nedokazive sredstvima njegove nauke, sklon je da prekine razgovor i da se ljuti. Ova žestina kojom odbija razgovor govori o tome da je on *nesvesno* usvojio izvesne metafizičke pretpostavke, tj. nije ih usvojio na bazi logike nego psihologije.

37.

Pre današnje strahovite podele rada i specijalizacije funkcija, čovek iz nauke sticao je znanja i znao je da misli o tom znanju, da ga kritički ispituje. Danas su se ove dve struje misli odvojile, pa imamo čoveka koji saznaje, tj. naučnika, i čoveka koji to saznanje analizira s obzirom na logičke, epistemološke, aksiološke itd. kriterije, tj. filozofa nauke. Ovo je tipičan slučaj odvajanja *teorije* saznanja od *prakse* saznavanja sa kobnim posledicama: naučnik je pomalo gubio filozofsku svest o svojoj praksi, dok je filozof nauke postao nespretnan u razumevanju naučne prakse. Ovo što danas imamo kao teoriju saznanja i praksu saznanja, imali smo nekad kao jedinstven pojam, što se ogleda i u činjenici da je *jedan čovek* bio u isto vreme fizičar i metafizičar.

38.

Nauka teži da objasni što veći broj činjenica što manjim brojem zakona i što veći broj zakona što manjim brojem teorija. Svaka nauka teži da svede broj svojih zakona i teorija na minimum, da se, u idealnom slučaju na vrhu deduktivne piramide nalazi samo jedno načelo ili pretpostavka, iz koje izvire sve teorije i za-

koni užeg obima i sadržaja. Ovo najviše načelo ne može se smatrati ni istinitim ni neistinitim — ono je očigledno, tj. o njemu postoji opšta saglasnost, ali nije dokazano niti se može dokazati naučnim putem kao istinito ili neistinito.

39.

Načelo nauke, čija se istinitost ne može dokazati naučnim sredstvima, postaje i ostaje stvar *vere*. I religija se temelji na načelu koje se ne može dokazati, već se prihvata na *veru*. Prema tome, i nauka i religija počivaju na načelima koja ne mogu da dokažu i obrazlože — one dele iste teškoće. Niče je bio u pravu kada je govorio da sva načela spadaju u glumu. Ako se dublje razmisli, može se reći da je (u izvesnom smislu) nauka više metafizična nego što mislimo i da je religija racionalnija nego što smo skloni da prihvatimo.

40.

Metafizička ili ne-naučna načela nauke značajna su za nauku u tom smislu što orijentišu naučna istraživanja, što povezuju naučna saznanja, što inspirišu nova teorijska pitanja, što omogućavaju proveravanje naučnih zakona, što objašnjavaju te zakone, što omogućavaju predviđanja itd.

41.

Kad se kaže da nauka prizna kao valjanu svaku onu ideju, verovanje ili stav koji se slažu sa naučnim kriterijima ocenjivanja istinitosti, onda se time ne kaže da nauka sve druge ideje, verovanja i stavove smatra besmislenim ili beskorisnim. Jer pravo na život ima svako simboličko davanje oblika našem iskustvu — a religija jeste simbolički oblik u kome se javlja ljudsko iskustvo i postaje prepoznatljivo onima koji imaju i dele ta iskustva.

42.

Bila bi to neoprostiva greška ako bismo svaku ideju, verovanje ili stav, koji se pokaže kao naučno neistinit, proglasili besmislenim ili beskorisnim uopšte, jer i naučno neistinite ideje, verovanja i stavovi mogu da budu izvanredno smisleni. Metafizičke ideje, verovanja i stavovi mogu biti naučno bezvredni i možda neistiniti, ali da imaju puno smisla.

43.

Ako se religijska istina ne bi razlikovala od naučne istine onda bi bila suvišna ili religija ili nauka. Činjenica da jedna živi pored druge, a često i jedna od *nedostatka* druge, govori o tome da ta dva sistema ideja, verovanja i prakse nude svaka svoju istinu o različitim licima sveta. Mi govorimo o naučnoj i religijskoj istini, što znači da se svaka od tih istina zasniva na posebnoj vrsti činjenica i posebnoj vrsti dokazivanja. Uslovi koje treba da zadovolji jedan iskaz da bismo ga smatrali naučnom istinom razlikuju se od uslova koje treba da zadovolji jedan iskaz da bismo ga smatrali religijskom istinom. To znači da istinitost ili neistinitost iskaza zavisi od sistema u kome on igra određenu ulogu i u kome tek nešto znači. Tako smo došli do jasnijeg odgovora na staro i nejasno pitanje: šta je istina? Ovde ponavljam svoj stav da odgovor na to pitanje nije moguć u jednoznačnom smislu reči, već da je jedino moguće reći šta je istina u jednom određenom sistemu ideja, verovanja i prakse.

44.

Nije u ljudskoj moći da se iskaže cela istina: ili je svet suviše složen da bi ga ljudski duh mogao celoga obuhvatiti, ili je pak jezik kojim hoće da shvati i izrazi svoj doživljaj sveta uvek siromašniji od bogatstva melodija kojima univerzum gosti njegova čula. Možemo biti srećni ako smo na tragu istine, a istina ostaje kao suntu, iza brda, na dohvat ruke a ne samo oka i duha, a kad mu pođemo u susret, ono se sve više udaljava od našeg željnog pogleda i gubi se u dalekim prostranstvima nedokučivim za naša čula i naš duh.

45.

Bilo bi čudno da vernici hiljadama godina nastavljaju da osećaju, misle i čine religijski svet, a da taj svet smatraju neistinitim. Samo što pojam istine nema onaj smisao koji u njega unosi racionalistička tradicija i njen najviši vrh: naučni duh. Naučna istina objašnjava iskustveni poredak činjenica, religijska istina izražava stanje duše koja sluti da postoji nešto više i moćnije od onoga što se naučnim jezikom može iskazati. Dobro kaže S. K. Langer: »Ipak, istina je tako prisno povezana sa simbolikom da, ako razaberemo dva korenito različita tipa simboličkog izražavanja, mi sasvim logično treba da potražimo i dva rizična značenja istine; a ukoliko su oba ta simbolična oblika dovoljno racionalna, mora da postoji mogućnost da se i oba smisla istine definišu.«

46.

Razumeti nešto još ne znači *objasniti* to racionalnim putem. Psihološki posmatrano, jedna ideja (ili verovanje) nije još ni istinita ni neistinita, ona je samo privlačna ili odbojna za jednu zajednicu ljudi. Smisao ideje (ili verovanja) nije određen samo njenim unutrašnjim smislom, već i spoljašnjim potrebama koje u ideju (verovanje) unose svoj smisao.

47.

Svaki pokušaj da se merilima jednog sistema ideja, verovanja i prakse vrednuje neki drugi sistem može da dovede do zbrke, nerazumevanja i sukoba. Svaki pokušaj da se merila jednog sistema *nametnu* kao važeća za drugi sistem ili sisteme ideja, verovanja i prakse vodi u autoritarno shvatanje istine. Autoritarno društvo baš se i zasniva na autoritarnom shvatanju istine, jer ono u osnovi poriče ideju o pluralizmu stvarnosti, a onda i ideju o mogućim pristupima u objašnjavanju, razumevanju i menjanju stvarnosti.

48.

Baš zato što je naučna racionalnost zauzela tako istaknuto mesto u životu zapadnog čoveka, ovaj čovek je često bio sklon da na *kulture bez nauke*, ili sa slabo razvijenom naukom, gleda kao na »divlje«, »primitivne«, »prošle« itd., ne videći просту činjenicu da su ove kulture rešavale svoje probleme na isto tako racionalan način, ali je to bila neka druga vrsta racionalnosti, neshvatljiva za (naučni) razum zapadnog čoveka.

49.

Kad tragamo za jedinim merilom istine, mi tražimo, u krajnjoj liniji, nekog Boga! Tražio se taj Bog u *koherentnosti* (konsistentnost iskaza = istina), *očiglednosti* (poznato = istina), *pragmatičnosti* (korisno = istina), *praksi* (kojoj praksi?), *slaganju sa stvarnošću* (čist pozitivizam), *opštoj saglasnosti* (istina kao stvar psihologije mase a ne teorije spoznaje) itd. itd. — bitno je da su to pitanja usmerena prema nekom autoritetu ili, kako kaže Popper, to su sve pitanja slična pitanju »ko treba da vlada«, jer i ono zahteva autoritaran odgovor.

50.

Valja poći od toga da su svi oblici simboličkog izražavanja čovekovih iskustava podjednako

vredni i da se merilima jednog oblika ne trebaju ocenjivati svi drugi, ako se neće objasniti i razumeti njihova prava priroda. Jer i *iza* religijskih simbola skriva se ljudska i društvena stvarnost koju valja razotkriti i izraziti — *iza* priče o bogu i bozanskom autoritetu krije se i priča o čoveku i svetovnom autoritetu.

51.

Ako religija nije u stanju da jasno istakne kriterije za dokazivanje i proveravanje svojih ideja i verovanja, to još ne daje pravo nauci da religijske ideje i verovanja meri vlastitim merilima. Ko sve ideje i verovanja isključivo vrednuje sa stanovišta naučne istine, taj sebi uskraćuje mogućnost da ih razume u funkciji drugih i brojnih ljudskih potreba. Ako sve ideje i verovanja ne bi zadovoljavali i druge ljudske i društvene potrebe, osim potrebe za naučnim saznanjem, onda bi u istoriji značajnu ulogu imale samo (naučno) istinite ideje. A to, očigledno, nije slučaj.

52.

Svaki razgovor o nauci i religiji mora da se zasniva na jednoj osnovnijoj pretpostavci: nauka i religija su dva relativno nezavisna sistema ideja verovanja i prakse od kojih svaki ima svoja merila istine i smisla. Ova umna i čovečna pretpostavka isključuje sva ona gledišta koja podrazumevaju da religiozne ideje, verovanja i obredi predstavljaju niži stepen u razvoju čovekovog odnosa prema svetu i sebi samom, i da će taj stepen razvoja biti prevladan kada čovek ovlada naučnim metodama objašnjenja i vladanja svetom. Religija nije oblik nedovoljno razvijene nauke.

53.

Malinovski je dokazao da su religiozna osećanja, misli i praksa prisutni i u zajednicama koje su razvile naučni način kontrole i upravljanja svojom sredinom, i da pored ovog *racionalno-iskustvenog* znanja živi i *magijsko-religijski* sistem verovanja i obreda. Ova dva sistema ne smeju se brkati. Pored naučnika živi mag — često u istoj osobi.

54.

Iz činjenice da se čovek obraća magijsko-religijskim silama kad ne može da izađe na kraj sa pojavama koje se ne uklapaju u njegovu racionalno-iskustvenu mrežu pojmova, ne sledi

da će on sve te pojave jednoga dana, kada usavrši svoje naučne metode, moći objasniti, predviđati i kontrolisati. Ima pojava koje nije moguće objasniti i kontrolisati racionalno-iskustvenim, tj. naučnim putem. Njih čovek pokušava da razume i kontroliše na drugačiji način — na primer, pomoću magijsko-religijskih simbola.

55.

Ljudsko biće, tražeći načina da odgovori na pitanja na koja mu naučni razum ne može dati zadovoljavajuće odgovore, poseže za ne-razumnim sredstvima, i tako još jednom dokazuje da nije u ovom svetu kao u zatvoru, nego da uvek postoji mogućnost *izbora* u igri što se zove život. Čovek često rešava svoje probleme ne pitajući razum za savet. Ono što sa stanovišta naučnog razuma nije moguće, on drži da ima smisla. Religija se razlikuje od nauke u smislu u kome se ljudska duša razlikuje od razuma. Ponekad duša razabire ono što razumu ostaje kao večno pitanje.

56.

Kada se misli da religijskim simbolima opisujemo, objašnjavamo i razumevamo realnost, nije ni čudo da se kritika religije sa stanovišta nauke okreće prema onim intelektualnim sastojcima religijske svesti i što ne vidi dalje od kognitivnog sadržaja religijskih simbola. Koliko je ova kritika nemoćna, vidi se, između ostalog, i po tome što u nekim religijama nije osnovna vrednost *učenje* (dogma) nego *obred*, jer se obredom više kaže i tačnije govori nego rečima (mislima). E. From je s pravom upozorio da treba razlikovati slojeve religijskog iskustva da bismo mogli uočiti koji je sloj pogodan za racionalno-naučnu kritiku, a koji slojevi ostaju van domašaja te kritike. Baš zato što ideje (verovanja) žive svoj *socijalni život* relativno nezavisno od svoga *intelektualnog života* (vera može da postoji i bez verskog učenja), a može se i desiti da pored racionalnih ideja (verovanja) žive i ne-racionalne ideje i verovanja. Drugim rečima: pored racionalističke filozofije i pozitivističke nauke moguće je da žive i deluju religija i mit.

57.

Pošto religijske ideje, verovanja i obredi nemaju za osnovni cilj racionalno objašnjavanje stvarnosti, već je njihova funkcija u prvom redu *praktično-socio-psihološka*, to kritika religije sa stanovišta nauke pogađa manje važnu ili nevažnu dimenziju religije i time, u stvari, po-

kazuje koliko je ta vrsta kritike ograničena i nemoćna. Tako se u stvari tzv. istorijski sukob između nauke i religije svodi na društveno malo važan ili nevažan razgovor između nauke i onoga što je u religiji racionalno — dogmatske teologije.

58.

Ako bi kritika religije sa *naučnog* stanovišta bila presudan činilac u odumiranju religijskih ideja, verovanja i prakse, onda bi, po toj logici, trebalo očekivati da uporedo sa nevidenim razvitkom naučnih saznanja prestaje potreba za religijskim odnosom prema svetu i životu. A to, kako pokazuju podaci i svakodnevno iskustvo, prosto nije istina. Tzv. istorijski sukob između nauke i religije jeste krivo razumevanje obeju.

59.

Ukazati na moć i (još više) nemoć nauke u kritici religije, nikako ne znači pokušaj da se brani i opravda religija, već samo pokušaj da se jasno i razgovetno iznesu bitni razlozi u *kritičkom* razumevanju religijskih ideja, verovanja i prakse. Ovde je na mestu jedna Paskalova misao iz »Misli«: »Ja nisam dostojan da branim religiju, ali vi niste dostojni da branite zabludu.«

60.

Ljudi ne izražavaju svoja iskustva samo u racionalnim *pojmovima*, što znači da sva ljudska znanja nisu pojmovnog tipa. Naši davni preci sigurno nisu odmah mogli da izražavaju svoja iskustva u pojmovima ili u apstraktnim simbolima, nego telom i pokretom tela čitave grupe ljudi — igrom i obredima. Igra i obred su u svakom pogledu — i vremenski i logički — nastali pre učenja, pre dogme. Igra i obred su delo grupe, teološki sistem je plod usamljenog razmišljanja. Igra i obred jesu osobeni načini govora, načini na koje se saopštava nešto bitno iz života zajednice.

61.

Valjda niko kao Hegel nije bio ubeđen da će ljudi, tokom vremena, kada se nauče da svoja iskustva, osećanja i misli izražavaju *pojmovima*, prestati da se izražavaju na drugačije načine. On je verovao, u skladu sa racionalističkom tradicijom, da ljudi *igraju mit ili religiju* samo zato što još ne znaju da ih *ispričaju* u racionalnim pojmovima. On nije mogao da shvati da ima ljudskih iskustava, osećanja i misli koji se

ne mogu izraziti u racionalnim pojmovima, pa se zbog toga izražavaju obrednim igrama. Činjenica da se i u našem vremenu igra i da se vrše raznovrsni obredi, svakako govori o tome da su mnogi postali svesni granica pojmovne spoznaje. Ima iskustva koja se ne mogu iskazati drugačije i bolje nego igrom ili obredima.

62.

Nauka i religija govore različitim jezicima: nauka govori u racionalno-iskustvenim pojmovima, religija u simboličkim slikama. Otuda je naučni jezik jednoznačan, precizan, strog, kvantitativan, operacionarno određen i zahteva da se reč odnosi isključivo na jedan predmet, odnos ili osobinu; to je u prvom redu jedan *zatvoreni* jezik. Jezik religije je višeznačan, slikovit, alegoričan, metaforičan, neprecizan i slobodan; jednim simbolom hoće se izraziti mnogo i asociirati mnogo; to je *otvoren* jezik, koji se može beskrajno odgonetati bez izgleda da se dođe do jedinstvenog značenja religijskih simbola. Ako postoje dva jezika — pojmovni i nepojmovni — sledi da postoje dva reda iskustava, osećanja i misli koji se izražavaju na dva navedena načina. Prema tome, nauka i religija ne koriste za izražavanje svojih najdubljih uvida jezik zdravoga razuma, nego stvaraju vlastiti jezik. Ne može se govoriti o naučnoj funkciji jezika, nego o funkciji naučnog jezika, kao što se ne može govoriti o religioznoj funkciji jezika, nego o funkciji religioznog jezika.

63.

Da bi se došlo do novih istina (o odnosima između nauke i religije) moraju se postaviti nova pitanja: da li je racionalnost pozitivne nauke jedina moguća racionalnost? Da li su granice naučne racionalnosti ujedno i granice našega duha? Da li je iskustvo pozitivne nauke jedino moguće iskustvo? Da li su granice naučnog jezika u isto vreme i granice ljudskog govora? Da li su granice naučne metode ujedno i granice našim pitanjima o svetu i smislu sveta? Može li poseban način posmatranja pojavnog sveta zameniti celovit pogled na svet? Da li su istine pozitivne nauke jedine istine o čoveku i njegovom svetu? Da li su merila pozitivne nauke jedina moguća merila za vrednovanje naših ideja i verovanja? Imaju li sve naše ideje i verovanja isključivo saznavne funkcije u našem životu?

64.

I s obzirom na funkciju koju ima u čovekovom životu nauka se razlikuje od religije. Osnovna

funkcija nauke jeste da čoveku omogući *saznanje* izvesnih pojava prirodnog i društvenog sveta, a sve ostale funkcije nauke nemaju suštinskog odnosa prema naučnom saznanju. Doduše, i u religiji, kao i u ostalim sistemima ideja, verovanja i prakse, često je sadržana saznanjna dimenzija, ali bi bilo preterano i pogrešno reći da im ona daje osnovno obeležje, tj. da su to sistemi koji u prvom redu imaju saznanjne funkcije. Svaki od ovih sistema ideja (verovanja i prakse) ima svoju osnovnu funkciju (ili funkcije) u životu pojedinaca i grupa i ne može se razumeti i objasniti ako se posmatra isključivo sa saznanjnog stanovišta.

65.

Pozitivna nauka teži da opiše, objasni, itd. određen broj i sloj činjenica. Niče je s pravom upozorio da je »činjenica uvek glupa i u svim vremenima je više ličila na neko tele nego na nekog boga«. Činjenice su, same po sebi, potpuno besmislene, i zato čovek u njih *unos* smisao i vrednosti. Ma kako taj smisao ponekad bio čudan i vrednosti idealne, po njima je čovek kulturno biće, a ne samo činjenica među činjenicama.

66.

Pozitivna nauka živela je, a i danas živi, u uverenju da je znanje o činjenicama isto što i poznavanje smisla i vrednosti života i smrti. Pošto i čoveka i njegov društveni život ispituje kao i svaku drugu činjenicu, jasno je da joj pitanja o smislu i vrednosti života i smrti izmiču iz vida uprkos silnom znanju o činjenicama. Saznajni iskazi dobijaju svoju vrednost tek unutar jednog vrednosnog sistema koji je nastao nezavisno od njih.

67.

Smrt je jedna glupa i bezvredna činjenica kojoj religija pokušava dati smisao. Živeti i umirati besmisleno isto je što i postaviti se, spustiti se na niži oblik bivstvovanja. Kad čovek prestane da veruje u nekog boga (čitaj: u viši smisao života i smrti), on ne živi kao kulturno biće. Čovek bez vere je čovek bez mere. Bog se otkrio čoveku kao posledica čovekove težnje za najvišim smislom i najvišom vrednosti. To je svetost. Sveto je ono što se smatra svetim, što znači da sve svetovno može biti sveto i sve sveto — svetovno. Moguć je svetovni pojam svetoga u smislu najviše svetovne vrednosti koja postaje svetinja. Tako se javljaju svetovne religije u kojima je predmet

obožavanja: istorija, tradicija, država, nacija, klasa, partija, vođa, rasa, poredak, nauka, marksizam-lenjinizam itd. Ove svetovne religije više liče na tradicionalnu religiju po svom *obliku* nego po svom sadržaju. Oblik je religijski, sadržaj je svetovni.

68.

Pozitivna nauka jeste stvarna slika jednog postvarenog sveta. Ona je istinita slika jednog neistinitog sveta. Prava istina se zato može dočuti samo ako se napusti postvareni svet. On se napušta tako što čovek u njega *unos* smisao i tako ga uključuje u svet kulture. Postvareni svet može se pojmiti i smisljeno menjati samo ako znamo za jedan drugi svet koji nije postvaren i koji je ispunjen smislom — svet kulture. Iz sveta kulture dolaze upute o tumačenju i menjanju sveta slepih činjenica.

69.

Kritika religije sa stanovišta nauke po pravilu se vršila sa prećutnom pretpostavkom da je *sa naukom sve u redu*, da ona nije otuđeni oblik društvene svesti. Ali ako se religiji prilazi sa stanovišta teorije otuđenja, zašto se tako ne pristupa i nauci (kao i svim drugim oblicima svesti, od kojih je ideologija najvidljiviji oblik otuđene svesti), jer i u nauci ima iskrivljenih, neistinitih i lažnih pojmova, hipoteza, teorija i metoda.

70.

Kritika religije sa stanovišta nauke zahvata samo racionalni (intelektualni, kognitivni) sloj religijskog iskustva, tj. dogmatsku ili racionalnu teologiju, dok drugi slojevi toga iskustva — emocionalni, obredni, moralni, semantički, funkcionalni, arhetipski itd. — ostaju izvan domašaja te kritike. U meri u kojoj se religija oslanja na *ne-racionalne* slojeve u ljudskom iskustvu, u toj istoj meri *racionalna* kritika religije je promašena.

71.

Razlika između naučnih i religijskih iskaza ne može se naći na području logike, jer teološki iskazi mogu da budu izvanredno logični, baš kao i naučni. Naučni i religijski iskazi logični su unutar svojih pretpostavki. Iako se razlika između naučnih i teoloških iskaza ne može utvrditi na području logike, ipak se nelogičnost može uzeti kao prvi znak da nije reč o nauč-

nim iskazima. From je upozorio da i paranoično mišljenje može da bude veoma logično — logika ne isključuje ludilo!

72.

Razlika između naučnih i religijskih iskaza ne može se svesti na razliku između smisla i besmisla, jer teološki iskazi mogu da budu veoma smisljeni, baš kao i naučni iskazi. Razlika između naučnih i teoloških iskaza ne može se utvrditi ni s obzirom na istinitost, jer su obe vrste iskaza istiniti unutar svojih oblasti (samo kad se teološki iskazi odnose na empirijske činjenice nauka ih može proveriti, opovrgnuti i odbaciti, dok u svakom drugom slučaju nauka ne može bilo što reći o epistemološkoj vrednosti teoloških iskaza: niti da su istiniti niti da su neistiniti).

73.

Razlika između naučnih i teoloških iskaza može se naći u oblasti ljudskih potreba: naučni iskazi zadovoljavaju potrebu za saznanjem, teološki iskazi zadovoljavaju vansaznajne potrebe. Prema tome, naučni i teološki iskazi dve su različite vrste iskaza, koji se odnose na dve vrste ljudskih potreba, i zbog toga ne mogu biti u sukobu. Niko ne poriče da postoje različite ljudske potrebe i da se one mogu da zadovoljavaju na različite načine, od kojih je jedan religijski način.

74.

Filozofi dobro znaju da se osnovne filozofske pretpostavke nauke ne mogu proveriti metodama same nauke, ali te pretpostavke za nas imaju *smisla*, jer da nemaju, mi na njima ne bismo gradili celu našu sudbinu. I dok čovek sluša ili čita kako se iz jedne filozofske pretpostavke logički nužno odmotavaju misli koje se na kraju slažu u jednom opštem zaključku, ne može a da ne oseti kako život misli nije pun ljudski život i kako se skoro nikad i nigde u ljudskom životu ne može naići na ovako čisto logično odnošenje, već se svagda bje bitka raznolikih, suprotnih i isključivih snaga koje životu daju puninu a možda i draž.

75.

Poznato je da u životu možemo u isto vreme nekoga voleti i mrzeti, poštovati i trpeti strah od njega (straho-poštovanje), doživljavati vanjske uspehe i unutrašnje strepnje itd. Ove stvari

se često dešavaju u životu, ali se retko dozvoljavaju u *nauci*. Pitamo se: da li onda nauka verno objašnjava i razumeva naš život? Ako u naučnu logiku ne može da stane životna logika, nije li logika nauke iskrivljena logika života? Naučnik mora biti logički dosledan, život je dosledan u svojim iznenađenjima! Ne znam za sistem ideja, verovanja i prakse, izuzev religije i možda umetnosti, koji bi dozvolio opreke unutar sebe, a ipak je život pun opreka.

76.

Ne može se olako zaobići činjenica da je većina najumnijih glava u istoriji ljudskog roda verovala u nekog boga. Čime su to bili očarani ili razočarani veliki umovi da su se priklonili *veri* nakon svih pustolovina kroz koje ih je proveo *razum*?

77.

Kao *duhovi* koji u sve sumnjaju, oni ne mogu a da ne posumnjaju i u religijsku dogmu, a kao *ljudi* sa ličnim i društvenim željama i potrebama, oni imaju potrebu za nesumnjivim istinama i beskonačnim trajanjem. Kao duhovi koji pitaju, oni *sve/tinje* dovode u pitanje, a kad ih sumnja zavede u ništavilo bez cilja i smisla, oni se razočarani vraćaju pod okrilje neke apsolutne istine čija vrednost ne zavisi od razuma i njegovih razloga. Tako oni žive jedan život prepun sumnji i traženja, da bi se pri kraju života često priklonili jednoj veri koja obećava više od istine. Život a ne nauka, ljubav a ne misao, duša a ne razum — preokret svih vrednosti!

78.

Mi često razumom dokazujemo da razum nije kadar da objasni i razume neke pojave u ljudskom životu, ali vidimo da je i to dokazivanje nemoći razuma izvedeno na razuman način. Razum je najrazumniji kada otkrije da se razumom ne može sve razumeti. Oni koji čine razum jednog društva često se okreću veri kada se uvere da razum omogućava veoma ograničene uvide u bit sveta i života. Vera se rađa i iz saznanja o granicama razumske spoznaje. Verujemo tamo gde više ne znamo.

79.

Pomoću religijskih ideja, verovanja i prakse čovek dokazuje da na pitanja na koja ne može pružiti racionalno-naučni odgovor, može da ponudi odgovor druge vrste. Religija govori o ono-

me o čemu nauka ne govori i ne može da govori. Nije tačno da religija prestaje gde nauka počinje; tačno je da religija počinje tamo gde nauka prestaje.

80.

Osnivači i proroci velikih religija nisu bili posve sigurni da li njihove teorije o stvarnosti odgovaraju stvarnosti, tj. da li su one istinite ili ne, ali su bili sigurni da te teorije imaju smisla. Stvarnost ne mora imati smisla, ali priča o njoj mora, makar i ne bila istinita. Posle duge i dosadne vladavine racionalizma, može se očekivati obnova vere i pohvala ludosti («homo ludens»). Činjenica da je jedna ideja (ili verovanje) širi, prihvata i ostvaruje u masovnim razmerama, ništa ne govori o tome da je ona istinita ili neistinita; ona je samo *privlačna*, pa se njeno ostvarivanje ne može uzeti kao dokaz njene istinitosti. Iz činjenice što dve hiljade godina hrišćanske ideje, verovanja i vrednosti utiču na društvene tokove, ne može se ništa sigurno zaključiti o njihovoj spoznajnoj vrednosti. Sledi: praktično-politički značaj i uloga jedne ideje ili verovanja može se posmatrati nezavisno od istinitosti ili neistinitosti te ideje ili verovanja.

81.

Obrazovanje ne isključuje verovanje. Ako je nekada vera bila vera siromašnih duhom, ima znakova da ona postaje vera bogatih duhom. Svojim životom i radom naučnici-vernici jesu dokaz da je vera moguća i u racionalnom društvu, iako u nešto drugačijim oblicima i drugim značajem i značenjem za pojedinca.

82.

Pored opštih okolnosti koje pogoduju nastanku verskih osećanja, iskustva, vrednosti i ponašanja, deluju i neki posebni uslovi koji se moraju uzeti u obzir baš kada se hoće objasniti i razumeti vera naučnika. To su: a) svest o razlici između onoga što se može znati i onoga što se može naslućivati, b) otkrivanje reda u svetu oko sebe i u sebi, c) mogućnost stvaranja, d) izmirenje naoko oprečnih pojava u nekom višem smislu.

83.

Ljudsko biće mora da rešava svoje probleme ako neće da propadne. Da bi ih rešilo, ono stvara razne simboličke sisteme, pomoću kojih

pristupa onome što je *stvarno*, onome što je *moguće* i onome što je *nemoguće*. Nauka, umetnost i religija jesu odgovori na tri bitne ljudske situacije: nauka se odnosi na stvarno, umetnost na moguće, a religija pokušava rešiti i nemoguće, dokazujući da se čovek ne predaje ni kad zakorači s onu stranu...

84.

Obično se misli da bi svaki misticizam i vera trebalo da budu raspršeni zracima racionalne spoznaje. Ali: razum koji na racionalan način reši jedan problem, otvara niz drugih koje ne može da racionalno reši, i tako u stvari sâm stvara nove prostore verovanju; naivno se misli da se oblast svetoga povlači u korist sfere svetovnoga, jer se ne vidi da se sa širenjem sfere svetovnoga u isto vreme širi i oblast svetoga, tako da misterija još više raste.

85.

Svi sistemi znanja nude relativne istine — religija apsolutnu; svi zemaljski autoriteti su sumnjivi — religija nudi nesumnjivog; sva zemaljska dobra su ograničena — religija obećava izvore nepresušnog meda i mleka; sve teorije nisu prihvatljiv odgovor na pitanje smrti — religija to pitanje rešava idejom o zagrobnom životu; svi patimo od osećanja krivice — religija oprašta grehove; život nas nemilice razdvaja — vera spaja; svaki dan smo nemoćniji — religija nas okreće izvoru snage; kad se sve sroza u blato — religija ističe svetost života; kad promašimo ceo život — religija nas teši da će drugi biti bolji; ako ste duhovni siromah — religija vas uverava da će baš vama pripasti carstvo nebesko...

86.

Ovde ne vredi jezik stvoren za opis činjenica, već jezik izgrađen za izražavanje slutnje. Religijskim simbolima naslućuje se jedna stvarnost koja je po svojoj prirodi posve različita od nama poznatih stvarnosti. I kada se o nečemu čuti, to nešto nije ništa, samo se nema reči da se nešto kaže, pa ispada da čutimo ni o čemu.

87.

Metafizički iskazi ne mogu se proveriti naučnom metodom, a ako bi to i bilo moguće, onda je to samo znak da oni i nisu bili metafizičke prirode, nego je samo naučna metoda bila nerazvijena za proveravanje empirijskih generalizacija višega stepena opštosti.

88.

Religija nije nauka u povelju koja će otići u muzej kada nauka odraste, već je to nezavisan način mišljenja, verovanja i delanja, kojim vernik rešava neke svoje probleme, one koje ne može da reši na druge načine, uključujući i pomoć nauke i njene metode.

89.

Veruje se da postoji sled ili smena izvesnih epoha vođenih *verom* sa onim vođenih *razumom*. To je samo privid, jer su sve epohe vođene verom, makar ta vera bila vera u razum. Tako, na primer, ateizam prosvetiteljstva nije toliko posledica poricanja boga koliko posledica uznošenja razuma čijoj se spoznajnoj moći ne vide granice. U neku ruku razum je nadomestio boga, filozofija se uzdigla na razinu teologije. Kritika vere sa stanovišta razuma završava u veri u razum.

90.

U svetlu naše analize danas zaista naivno deluju reči A. Šopenhauera: »U jednoj istoj glavi za veru i nauku nikako nema mesta: one su u njoj kao vuk i jagnje u istom kavezu, i to nauka je vuk koji preti da proždere svoga suseda.«

91.

Naučna kritika religije završava u nauci kao religiji. Rušeći boga ona je zauzela njegov presto. Naučna istina postaje mit.

92.

Narod koji živi po (naučnoj) teoriji izgubio je svoju slobodu i svoj identitet. Naučna teorija zanemaruje lično iskustvo jer teži bezličnom znanju (naučni način negiranja ličnosti).

93.

Jezik *smisla* ne mora biti jezik *istine*. Danas je žurba za (naučnom) istinom potisnula potrebu za (etičkim) smislom. Može se živeti bez (naučne) istine, ali ne može bez (etičkog) smisla. Nauka danas ne pridonosi izgradnji smisla. Ona je mudra ako čuti kad se govori o smislu života i smrti. Naučna istina može da zadovolji naš *razum*, ali smisao mora da zadovolji celu *ličnost*.

94.

Sa naučnog stanovišta, religija može biti zanimljiva utoliko što otvara nova i nepoznata polja ljudskog iskustva, otkriva pojave koje znače izazov za naučna istraživanja i postavlja pitanja na koja nauka često ne može da odgovori. Religija je privlačna za nauku bar utoliko ukoliko stalno upućuje na granice nauke i njene metode.

95.

Ako se kaže da je religija zabluda, još se nije reklo da je ona laž; ako se kaže da ona nije istina, još se nije reklo da ona nema smisla; ako se kaže da je ona iluzija, još se ništa ne govori o njenoj vrednosti za život; ako se veli da je stara, ne veli se da je zastarela.

Đuro Sušnjic